

Донецьк, 13 грудня 2002 р. – Донецьк : ДІВС, 2003. – С. 125–132; Білоусов О.І. Затримання підозрюваного як тимчасовий запобіжний захід у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.І. Білоусов. – Одеса, 2006; Чернова А.К. Затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.К. Чернова. – Одеса, 2009; Ангеленюк А.-М. Ю. Окремі аспекти реформування інституту кримінально-процесуального затримання / А.-М. Ю. Ангеленюк // Митна справа. – 2012. – № 1. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 112–116.

5. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : [монографія] / Л.М. Лобойко, А.П. Черненко. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-тет внутр. справ, 2005. – С. 7–19; Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право : [навч. посіб. для підгот. до держ. іспиту] / Л.М. Лобойко. – 3-є вид., доп. і перероб. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – 2008. – С. 86; Грошевий Ю.М. Шляхи вдосконалення судоустрою та судочинства України / Ю.М. Грошевий / Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 193–203.

6. Гуткин И.М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания / И.М. Гуткин. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – С. 50.

7. Петрухин И.Л. Задержание / И.Л. Петрухин // Проблемы кодификации уголовно-процессуального права. – М. : ИГПАН СССР, 1987. – С. 51.

8. Ляш А.О. Затримання підозрюваного у справах про отримання хабара / А.О. Ляш, В.М. Ліщенко // Часопис Академії адвокатури України – 2012. – № 16. – С. 5.

9. Кримінальний процес України : [підручник] / [М.М. Міхеєнко, Т.В. Нор, В.П. Шибіко]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

ОЛІЙНИКОВ Г. В.,

кандидат медичних наук, доцент
кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
(ДВНЗ «Національний гірничий
університет»)

СИВОЛАП І. І.,

полковник міліції, старший викладач
кафедри цивільного та господарського
права юридичного факультету
(ДВНЗ «Національний гірничий
університет»)

УДК 343.985 – 058.55 343.95

**ПСИХОЛОГІЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ СЕРІЙНИХ ЗЛОЧИНЦІВ
НА ЕТАПАХ ДОСУДОВОГО Й СУДОВОГО СЛІДСТВА**

У статті розглядаються проблемні питання психологічної верифікації серійних злочинців на етапах досудового й судового слідства, види слідчих дій, законність доведення справи до судового розгляду, мотивація девіантної поведінки серійних злочинців.

Ключові слова: *серійний злочинець, верифікація, види досудового й судового слідства, патопсихологічні зміни, манії, фобії, мотивація, девіантна поведінка.*

В статті розглядаються проблемні питання психологічної верифікації серійних преступників на етапах досудового і судового слідства, види слідствених дій, законність доведення дела к судовому рассмотрению, мотивація девіантного поведіння серійних преступників.

Ключевые слова: *серійний преступник, верифікація, види досудового і судового слідства, патопсихологічні зміни, мании, фобии, мотивація, девіантне поведіння.*

The article deals with the problematic issues of psychological verification of serial offenders in pre-trial and trial, the types of investigative measures, the legality of bringing the case to judicial review, the motivation of deviant behavior serial offender.

Key words: *serial offender, verification, and marine species dosudovogo investigation path psychological changes, mania, phobias, motivation, deviant behavior.*

Вступ. Розбудова сучасної демократичної правової України, курс на європейську інтеграцію, розмаїття юридичних позицій зумовлюють необхідність модернізації та вдосконалення основних принципів діяльності правоохоронних органів і судустрою при розслідуванні особливих небезпечних кримінальних злочинів [1; 2; 3].

Постановка завдання. З огляду на небезпечність скоєння з особливою жорстокістю кримінальних злочинів актуальними є питання щодо їх мети й завданнями, розкриття та розгляду справ серійних злочинців на етапах досудового слідства й суду.

Результати дослідження. Ця проблема, її практична спрямованість нерозривно пов'язані з юридичною наукою і практикою. Крім того, кожна стадія етапів досудового й судового слідства мають процесуальну форму, свій зміст, що визначаються їх завданнями [1]. У ході досудового провадження збирання та перевірка доказів, реалізація постанови, санкцій, здійснення кримінального переслідування щодо особи, яка вчинила цей злочин, потребують процесуальних гарантій. Широке коло видів і психології слідчих дій, стадії досудового й судового розслідування законодавчо окреслені межами кримінального процесу – від постанови про порушення кримінальної справи до винесення остаточного вироку [2; 3]. Принцип верховенства права є підставою для притягнення особи до відповідальності із застосуванням заходів, що забезпечить вагомість обвинувачення в суді підозрюваного, конституційно реалізувавши права всіх учасників на етапах слідства тощо [4].

Верифікація серійного злочинця потребує спрямованої наукової парадигми доказування й досить глибоких знань психології та правознавства, уміння їх поєднувати й аналізувати [5]. Інтереси кримінології концентруються навколо таких проблем: серійний злочин як соціально-правове явище; сама особа злочинця; причини та умови цього виду злочинності; запобігання цьому виду злочину [6; 7]. Для вирішення цих питань у правовідносинах необхідно використовувати еталонний алгоритм рішення для психологічної верифікації у визначенні серійного злочинця як серійного. Він включає таке: 1. Визначення суспільно небезпечного злочину як серійного. 2. Формулювання проблем. 3. Визначення проблеми. 4. Кваліфікація кримінального злочину як серійного. 5. Визначення причин кримінального злочину. 6. Установлення зв'язку з іншими правопорушеннями та злочинами. 7. Оцінювання повноти й достовірності інформації на етапах слідства. 8. Вирішення питання можливості розкриття цього злочину та фіксація в реєстрі досудового провадження. 9. Розробка варіантів вирішення проблеми. 10. Вибір критерію оцінювання варіантів вирішення. 11. Оцінювання варіантів вирішення. 12. Оформлення вирішення й передавання справи до судового розгляду. 13. Постанова завдань виконавцям. 14. Документальне оформлення завдань. 15. Організаційне виконання рішення. 16. Контроль за виконанням рішення на всіх рівнях.

Психотехнологія розкриття цього злочину, алгоритм системного оброблення отриманої інформації включає складний, законодавчо обґрунтований нормативними актами комп-

лексе організаційних і виконавчих завдань, урахувавши повідомлення особі про підозру, затримання за підозрою в учиненні кримінального правопорушення підозрюваного, його арешт, висунення обвинувачення, кадровий склад, який виконуватиме гласні й негласні слідчі дії, проводитиме судовий контроль і розслідування з винесенням судового рішення. Законодавство України в галузі кримінального процесу встановлює спеціальний порядок проведення окремих процесуальних дій стосовно всіх фахівців [3; 4]. Ураховуючи гласні види слідчих дій, стратегію формулювання та складність отримання психологічного результату, їх практичну спрямованість, кожен зі слідчих повинен досконало володіти методологічними основами й методами юридичної, соціально-психологічної і кримінальної психології. Етапи отримання, збирання доказів, їх використання, оперативно-розшукова діяльність, уніфікація процесів доказування повинні виключити можливість помилкових дій [8; 9].

Визначення й фіксацію ознак серійного злочинця розглядають у динаміці психологічних або патопсихологічних змін, що виникають в особі, яка, самореалізовуючись, маючи афективні, сексуальні розлади, невдачі в особистому житті, проблемну поведінку в соціумі, не в змозі самостійно вирішувати особисті питання. Їх можливо виявити в нав'язливих параноїків, маніфестних і латентних шизофреніків, невротиків [8]. Структура психіки, динаміка психічних процесів, фантазії, фобії, збентеженість, самообвинувачення, пригнічений стан, невралгічні процеси в головному мозку, на фоні агресивності призводять до деструктивних схильностей. Емоційна холодність, надзвичайна хитрість, неможливість кохати й бути коханим, утрата раціональної самоорієнтації приводять до моделі перенавченої психологічної установки при скоєнні серійних злочинів, продовження злочинної діяльності на фоні домінанти реалізації ідеї демонстративності вбивств або збоень при сексуальних насильствах [14]. Стереотип деструктивної типології комплексного характеру та пояснення поведінки його дій такий: він знайомий із жертвами, він їх убиває жалючі, він карає виключно жінок, район його дії граничний, його робота дає змогу скоювати злочини, він непомітний, у його дитинстві домінували жінки, йому від 20 до 40 років, він має фізичні дефекти або бридкий, має вищу або середню освіту, він досить розумний, він майже не вживає алкоголю, не використовує ненормативної лексики, до жертв він підходить із ненавистю, виявляючи при скоєнні злочину повагу. У серійного злочинця існують певні дні тижня, моделі скоєння злочину [5; 6; 14]. Емоційна холодність, відсутність співчуття до близьких і оточуючих – сенс і причини скоєння кримінальних злочинів, із часом приводять до серійності, наростання жорстокості й зухвалості [7; 17]. Слідчий, переконавшись у результатах досліджень судово-медичної експертизи підозрюваного, постраждалих або трупів загиблих, висновках судово-психіатричної експертизи щодо дієздатності заарештованого, повинен, стратегічно націлившись на результат, отримати його зізнання у скоєнні злочинів. Психологічна верифікація даних злочинів досить зрозуміла [10; 11]. При проведенні розслідування необхідна ретельна перевірка законності, достатності даних щодо ознак злочину, обґрунтованості та справедливості процесуальних дій, гарантії прав на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому Кримінально процесуальним кодексом України [1]. Суттєвим у діяльності слідчих буде використання знань і умінь юридичної психології, при проведенні огляду місця події, обшуку й виїмки, упізнання, допиту, очної ставки, освідування особи, перевірки показів на місці, призначення психологічної та психіатричної експертиз, активна участь у роботі судового засідання. Це статистично доведе, що цей підозрюваний повинен бути притягнутим до суду як серійний злочинець [7; 12].

Так, психологічна верифікація враховує пізнавальну, конструктивну комунікативну й засвідчувальну види діяльності. Це необхідно для констатації характерних особливостей і рис підозрюваного та його: 1) національно-психологічних особливостей; 2) індивідуально-особистісної належності; 3) групової приналежності; 4) особливостей морально-психологічного стану. Ураховуючи індивідуальність підозрюваного, його протидію слідству, без знань юридичної психології досить складно аналізувати необхідну інформацію при проведенні слідчих дій різними фахівцями [12; 17]. Треба отримати і скласти характеристику під-

озрюваного як особистості. Вона включає інформацію про таке: ПШБ, походження, сім'я і її вид, кількість дітей у сім'ї, наявність спадкових і генетичних хвороб у сім'ї, район проживання, освіта, інтерес до навчання в навчальних закладах, проблеми з правоохоронними органами в дитинстві, притягнення до кримінальної відповідальності, ставлення до військової служби та служба в лавах збройних сил, загальний стаж роботи, записи у трудовій книжці, кількість змін місця роботи, риси особистості, ставлення до оточуючих, міжособистісні взаємини, ставлення до праці, особистісне ставлення до праці, органів управління, державних органів, керівників державних органів, окремих прошарків населення, національних меншинств, підприємств, підприємців, робітників, мотивація до праці, ставлення до новин, змін у праці, в особистому житті, змін у суспільстві, змін у державі, особистісні якості, відзнаки від інших, специфічні особливості, індивідуальні якості, ставлення до громадської діяльності, стан здоров'я, особливо психічний, правова соціалізація та правослужняна поведінка особистості. При проведенні слідства необхідно володіти психологічною технікою постановки запитань, у тому числі при роботі з документами обов'язкової статистичної звітності, ураховуючи вірогідність отримання дезінформації. Так, питання необхідно вміло поділити на сумісні, несумісні, контрпитання, з відповідями «так» чи «ні», ствердні, альтернативні, шокувальні, навідні, відкриті, закриті, інформаційні, уточнювальні, незабарні, зіставні, деталізуючі, контрольні, направляючі, ризиковані, демонстративні, риторичні, провокаційні, іронічні, псевдопитання, гіпотетичні, некоректні, лихі, злі, натякаючі, основні, додаткові, викривальні [13].

Ця діяльність потребує знання матеріалів справи, неоднозначності підходів, уміння вчасно й по суті поставити потрібні питання, ураховуючи вид і етапи слідчих дій, психологію обвинуваченого, адекватність його поведінки, особливості психічного стану при викладання інформації, розуміння підозрюваним висунутого обвинувачення, терміну скоєння злочинів, участі фахівців. Так, слідчі, експерти, формулюючи визначення слідчих дій, повинні розуміти суб'єктивну й об'єктивну динамічну, поетапну зміну стану підозрюваного на етапах слідчих дій, відчуття їм особливого або хворобливого стану, особливості сприйняття ситуації, пам'яті, уваги, мислення, уявлення, мови, емоцій, волі, темпераменту, характеру, здібностей, змін у стані здоров'я та нервовій системі, особистісних якостей, впливу рідних, близьких, адвокатів, розуміння тяжкості скоєних злочинів. Наявність патопсихологічного стану підозрюваного досить часто визначає загрозливу, агресивну, небезпечну поведінку, з можливістю неконтрольованих вербальних і невербальних дій (поза, дихання, жести, обличчя й очі, голос, темп мовлення), у тому числі заподіювання самоушкоджень. Її можливо визначити як особливий психічний стан, можливо тимчасовий; внутрішню кризу; емоційну байдужість; депресію; агресивність; егоцентризм; лабільність; фрустрацію. Виникнення подібного патопсихологічного стану є результатом психосоматичних розладів, соціального відхилення, правової інфантильності, кримінальних схильностей, соціальної непристосованості. Це може пояснюватися і спадковістю, і деструктивним впливом соціального середовища. Тому, аналізуючи особливості хворобливого психічного стану, фахівцям необхідно використати увесь спектр слідчих дій із послідовністю їх проведення. Конституційно це забезпечує права, свободи й законні інтереси підозрюваного [14; 15]. Перебуваючи під слідством, підозрюваний перебуває у стані фрустрації, складного емоційного стресу і, протидіючи слідству, необхідну інформацію з різних причин приховує. Володіння слідчими сугестологією, вербальною та невербальною діагностикою симуляції, дисимуляції, агравації й дезагравації психологічно допоможе верифікувати правдиві показання щодо скоєння досить небезпечних кримінальних злочинів. Проводячи слідчі дії, з позиції кримінальної психології необхідно визначитися щодо наявності алекситимії, фізичного типу конституції, різновидів неврозу, психопатій, типології особистості серійного злочинця. Так, наприклад, за А.Ф. Лазурським, це буде активно-збочений тип, за С.В. Познашевим, треба визначити співвідношення між екзогенними й ендогенними факторами виявів криміногенності, за А.Г. Ковальовим – глобальний злочинний тип тощо [7; 16]. Це, у свою чергу, допоможе слідчим предметно визначитися у причинах агресивної девіантної поведінки, класифікації, психосексуальної орієнтації,

уяви, окремих особистісних ознаках серійного злочинця й зарахувати підозрюваного до конкретного типу. Так, за метою та мотивацією поведінки може бути гедоніст особливого типу, організований, дезорганізований злочинець, серійник за статевою, віковою належністю, за кількістю жертв, сферою кримінальної активності, територіальною ознакою, окремими ознаками, постановкою дослідів на людях, за специфічністю, збоченістю скоєння злочинів, вибором місця злочину, за прогнозуванням, місцезнаходженням, місцем злочину, часом нападу, терміном між рецидивами скоєння злочинів, способом поводження з тілом жертви після скоєння злочинів [16]. Сприйняття слідчим інформації, психологічна верифікація повинні проходити через послідовний алгоритм аналізу та синтезу, що допоможе зробити необхідні висновки щодо підозрюваного. Цими етапами будуть сприйняття загалом і окремих деталей зовнішнього вигляду особи, яка перебуває під слідством, динаміка особливостей її поведінки, формування уявлення про особистісну психофізіологію, інтерпретація, прогнозування подальших дій і вчинків, аналіз причин і перспектив змін поведінки, обмірковування й вибудовування стратегії особистої поведінки з урахуванням отриманих інформаційних даних [6]. Це допоможе, побудувавши портрет особистості серійного злочинця, визначивши судові докази, надати безперечну доказову інформацію щодо вини підозрюваного, зрозуміти мотиваційну поведінку злочинних дій членами судового засідання [14].

Доводячи докази вини, необхідно враховувати постійну зміну сучасного кримінального процесуального права, яке формується внаслідок змін, що відбуваються всередині країни. Так, у судовому засіданні фахівцям і експертам необхідно визначитися в сучасних поняттях: одиночна, двійна, трійна чи масові жертви й серійний злочини. Довести різницю між масовими, ланцюговими та серійними злочинами. Для сторони обвинувачення й адвоката вкрай важливо визначитися в комплексі ознак, які відрізняють серійного злочинця від інших різновидів злочинів зі значною кількістю жертв, для кваліфікації злочинної діяльності [15; 16]. Окремі психічні розлади, фізичний стан, каліцтво, поводження в дитинстві, черепно-мозкові травми, інфекційні захворювання, з ураженням головного мозку, психічна деградація, ритуальність дій викривлюють поведінку, призводячи до неадекватності у сприйнятті оточуючих. Вияви неврастенії, психозів, афективного маніфестуючого стану, шперрунг приводять до неврозу, нав'язливого стану, імпульсивності й деліквентної поведінки [8; 15; 16]. Така особа психологічно захищається специфічним, тільки їй притаманним самоствердженням, регресією поведінки й не в змозі сприймати оточуючих із позитивної точки зору [5; 7]. Утрата сили, енергії зумовлює значні психічні відхилення, зникнення любові до оточуючих, емоційну тупість, неможливість приймати рішення, а наявність циклотимії, сексуальних розладів, фобій і маній призводять до відчуття особистої неістотності [5; 15].

Висновки. Серійний злочинець у своїх фантазіях, мареннях, маніакальному стані аргументовано доходить висновку щодо жаги помсти оточуючим, агресії, насильства, комплексів фізичної чи психічної неповноцінності, звуженості кола інтересів, періодичної наявності почуття провини, неможливості психологічно витиснути потяги, загострення нав'язливого стану, параноїдального синдрому, отримуючи при цьому емоційне й сексуальне задоволення. Це заспокоює, допомагає зняти емоційне напруження на окремий проміжок часу. Циклотомічність психічного стану, емоційне напруження й невірноваженість призводять до планування й пошуків нової жертви та скоєння кримінального злочину. Варто зазначити, що правова система нашої країни, пом'якшення наслідків нестабільності, соціальна справедливість, демократичний характер держави, правомірна поведінка в кримінальному законодавстві сприятимуть боротьбі із серійними злочинцями. Склад судового доказу, адекватні засоби протидії при обвинуваченні необхідно будувати відповідно до трьох взаємопов'язаних блоків: нормативно-процедурного, інформаційного й фактовстановлювального. Психологічна верифікація, використання знань і умінь у правознавстві, юридичній і кримінальній психології при проведенні слідчих дій допоможуть установити сутність, об'єкт злочину, його конкретизацію, нададуть достатні правові підстави для застосування до серійного злочинця засобів державного примусу та реалізації каральної функції держави.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 07.10.2014 р. №1689-VII // ВВР України.
2. Кримінальне право України / [Ю.В. Баулін, В.Ю. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.І. Тація. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. // ВВР України. – 2004. – № № 3, 4. – С. 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/lavs/main/cgi?nreg=1129-15>.
4. Панов М.М. Питання вдосконалення ст. 200 КК України / М.М. Панов // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук. конф. (15 травня 2009 р.) / редкол. В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х., 2009.
5. Антонян Ю.М. Личность преступника / Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. – СПб. : Питер, Юридический центр Пресс, 2004, 366 с.
6. Блэкборн р. Психология криминального поведения / р. Блэкборн. – СПб. : Питер, 2004. – 496 с.
7. Моховиков А.Н. Судебная психиатрия : [учеб. пособ.] / А.Н. Моховиков. – 3-е изд., исправ. и дополн. – Одесса : Юридична літер., 2004. – 176 с.
8. Балабанова Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений) / Л.М. Балабанова. – Д. : Сталкер, 1998. – 432 с.
9. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии : [учебник] / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2005. – 352 с.
10. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 388 с.
11. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы : [учеб. пособ. для вузов] / В.В. Нагаев. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право, 2000. – 333 с.
12. Медведев В.С. Кримінальна психологія : [підручник] / В.С. Медведев. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.
13. Бондаренко В. Магия правосудия: секреты психопрактики судьи / В. Бондаренко. – Харьков : Золотые страницы, 2007. – 440 с.
14. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину : [монографія] / А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
15. Психология террористов и серийных убий : [хрестоматия]. – Мн. : Харвест, 2004. – 400 с.
16. Тимченко А.В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности (в схемах и таблицах) : [учеб. пособ.] / А.В. Тимченко, В.Е. Христенко. – Х. : ООО «Одиссей», 2004. – 448 с.
17. Бедь В.В. Юридична психологія : [навч. посіб.] / В.В. Бедь. – К. : Каравела ; Львів : Новий світ-2000, Магнолія плюс, 2003. – 376 с.

